

ЖИТТЯ МОВ СОН: ДАОСЬКА МІСТИКА У ТВОРЧОСТІ КИТАЙСЬКОГО ПОЕТА ДОБИ СУН СУ ШИ (1037–1101)

Висвітлюються особливості онтологічного світогляду відомого китайського поета доби Сун Су Ши (1037–1101) та його віддзеркалення у поетичних творах. Простежується вплив на філософське світосприйняття поета, а саме на його бачення дихотомії „життя / смерть”, традиційного релігійно-філософського вчення даосизм, зокрема одного з його основоположних трактатів „Чжуан-цзи”. Здійснюється аналіз низки поезій Су Ши у жанрах ши та цзи із визначенням ключових даоських образів.

***Ключові слова:** Су Ши, поезія ши та цзи, онтологічний світогляд, дао, Велике Повернення, даосизм, конфуціанство, порожнеча, недіяння.*

У центрі поетичної філософії доби Сун (960-1279) стояв Су Ши (також відомий як Су Дун-по) – поет, політик, прозаїк, художник та каліграф. Специфіка його творчості зумовлена гармонійним поєднанням у світогляді поета трьох релігійно-філософських учень традиційного Китаю: конфуціанства, даосизму та буддизму. Проте центральне для Су Ши і одне з найважливіших для давніх китайців питання життя і смерті розглядалося поетом саме з даоських позицій.

Проблема відображення у творчості Су Ши його ставлення до життя ще не висвітлювалася у працях вітчизняних синологів. Російські сходознавці розглядали функціонування буддійських тем у творчості поета (В.С. Колоколов та А.С. Мартинов); особливості життя і творчості Су Ши представлені у працях низки західних учених (М.А. Фулер, Ч. Хартман, Р.Е. Гегель, В. Ян). На теренах Китаю постать Су Ши завжди викликала неабиякий дослідницький інтерес: у наш час Чжу Ган, Чи Баодун, Фань Сюе-цінь, Ян Цунь-чан, Ян Сяо-шень та інші вчені здебільшого приділяють увагу буддійському спрямуванню творчості поета. Проте вплив на світогляд і поезію митця філософії даосизму, зокрема основоположних трактатів „Лао-цзи” («老子») та „Чжуан-цзи” («庄子»), все ще залишається не до кінця з’ясованим. У пропонованій розвідці ми не претендуємо на абсолютне заповнення цієї прогалини, однак, окрім особливостей даоського світогляду поета, покажемо бачення сучасним українським дослідником життя і творчості Су Ши. Автор статті ставить перед собою такі завдання:

- визначити особливості світогляду поета, зокрема його бачення дихотомії „життя / смерть”, у контексті релігійного синкретизму середньовічного Китаю;

- висвітлити специфіку віддзеркалення даоського світорозуміння у творчості Су Ши;
- виявити особливості художнього зображення дійсності у середньовічній китайській поезії (крізь призму даоського світосприйняття);
- проаналізувати характерні образи у творчості поета.

Віддзеркалення онтологічного світогляду Су Ши простежимо на прикладі низки творів у жанрах *ши* (诗) та *ци* (词).

Початково розуміння Су Ши ключової дихотомії людського буття „життя / смерть” детермінувалося його конфуціанським походженням, проте зі становленням поетової особистості й захопленням даосизмом і буддизмом останні стали відігравати допоміжну, хоча й не менш важливу роль: даоські уявлення сприяли самовдосконаленню, а буддійські служили способом душевного самозаспокоєння. Поет розглядав людське життя як субстанцію довгого тривання, як процес тихого, спокійного опору невмолимим обставинам довкілля, а смерть – як Велике Повернення (大归) до начал, до початку буття.

Су Ши змалку був знайомий із даоським вченням – так, із 8-ми до 11-ти років він навчався в даоського вчителя Чжан І-цзяня (张易简). Особливо хлопчик захоплювався трактатом „Чжуан-цзи” (автор – філософ Чжуан Чжоу, 368–286 до н.е.), який перечитав за життя багато разів, що не могло не вплинути на його творчість. Як відомо, трактат „Лао-цзи” (або ж „Дао-де-цзін”, «道德经», автор – Лао Дань, 579–499 до н.е.) вважають доктринальною основою китайського даосизму, а „Чжуанцзи” («庄子») – функціональною [1, с. 166]. Саме „Чжуан-цзи” був улюбленим матеріалом китайських літераторів для численних алюзій, адже в ньому мудрець та інші численні автори трактату викладали даоське бачення сутності світу алегорично, за допомогою повчальних байок і притч.

На творчість Су Ши найбільше вплинули такі даоські концепції, як чистота (清静), недіяння (无为而为) та задоволення власною долею (因缘自适). Коротко їх можна розкрити так: лише чиста душею людина, яка у всьому підкоряється законам Природи, тобто здійснює недіяння, не перешкоджаючи природному плину речей, живе собі на втіху і не скаржиться на долю, не бажаючи більшого. Поет переосмислив традиційне для середньовічного Китаю бачення слави: 功名如幻何足计, 学道有涯真可喜. *Слава – мов марення, сон, як же можна все до кінця прорахувати? Вивчити дао до краю – ось справжня радість* (із вірша *ши* „Проводжаю Шень Куя до Гуаннані”, „送沈逵赴广南”). Су Ши вдалося поєднати ці даоські постулати з конфуціанською теорією, втіливши їх у життя. Скажімо, у вірші „Пишу на рими пана Дань Юань-тяо” („次丹元姚先生韵”) є такі рядки: 浮生知几何? 仅熟一釜羹. *Чи знаємо, скільки того плинного життя? Стільки, щоб зготувати казанок страви* (йдеться про мішанку з овочів та м'яса 羹 *ген*). Тут підкреслюється швидкоплинність і невблаганне проминання життя (даосько-буддійське бачення), і це порівнюється з готуванням їжі, що символізує самовіддачу поета, його заняття

державними, суспільними справами (обов'язок конфуціанського благородного мужа 君子 цзюньцзи).

Життя для Су Ши – це сон, і таке бачення, без сумніву, навiane Чжуан-цзи. Згадаймо відому притчу про філософа і метелика, наведену в однойменному трактаті: 昔者庄周梦为胡蝶, 栩栩然胡蝶也, 自喻适志与! 不知周也。俄然觉, 则蘧蘧然周也。不知周之梦为胡蝶 胡蝶之梦为周与? 周与胡蝶, 则必有分矣。此之谓物化. *Якось я, Чжуан Чжоу, побачив себе уві сні метеликом, який весело пурхав собі на втіху і не знав, що він – Чжуан Чжоу. Раптом я прокинувся і здивовано побачив, що я – Чжуан Чжоу. І не знав, чи то я Чжуан Чжоу, якому приснилося, що він – метелик, чи то метелик, якому приснилося, що він – Чжуан Чжоу. Між Чжуан Чжоу і метеликом мусить бути різниця. Ось це і називається перетворенням речей* (із розд. 2 „Як речі урівноважують одна одну”, «齐物论»; тут і далі переклад уривків із цього трактату, а також із „Ле-цзи”, подаємо за В.В. Малявіним: [2, с. 73]). Занурення в сон або в легке марево, мрії – це для китайського мудреця ідеальне проведення часу, його самозабуття, що досягається абсолютно свідомо. Сон – це і сновидіння (паралельна реальність і буття душі), і усвідомлення духом людини власної внутрішньої глибини, що рівнозначно просвітленню свідомості. Даоська традиція не розмежовує суб'єкт (людина) і об'єкт (у даному разі – те, що сниться), і тому єдиним реальним станом душі є саме сон, марення, напівзабуття, що передбачає повну відкритість свідомості світу і нівелює як суб'єктивне „Я”, так і об'єктивну дійсність. Сутність даоського забуття – це „інше буття” (забуття), яке стоїть за „логічно виведеним, субстантивованим буттям” [2, с. 26]. Воно мислиться у глибокому мовчанні, тому природу його словами не передати.

Східна естетична традиція загалом і китайська зокрема протиставляє об'єктивованій красі, яка притаманна західному світосприйняттю і передбачає зовнішнє споглядання, „внутрішнє бачення, осягнення життя зсередини, проникнення в приховану силу речей, розчинення в об'єкті споглядання” [2, с. 12]. Гармонійне злиття у процесі творення суб'єкта і об'єкта змалювання сягає корінням глибокої давнини. У працях багатьох філософів і літераторів неодноразово підкреслювалося, що справжній художник слова покликаний бути пустотним (虛) в душі – тільки так можна, злившись із зображуваним об'єктом воєдино, адекватно передати сутність зображуваного предмета чи явища. Скажімо, Лу Цзі в „Оді красному письменству” (陆机 „文赋”, III ст.) надає надважливого значення розчиненню автора на початку творення у просторі між небом і землею. Він визначає початок творчого процесу так: 伫中区以玄览. *Замру я в серединній опорі речей, звідки позираю на все одвічно-таємничим оком. По цьому буття художника постає таким: 浮天渊以安流, 濯下泉而潜浸. [Він] перебуває в небесній стихії, спокійно гойдаючись у її потоці; омиває себе у підземних джерелах вод, занурюється в них, утопає. Отже, процес творчості має відбуватися в повній ізоляції, митцю слід відкинути все, що заважає його природній сутності, всі особисті бажання й абстрактні думки. Лише так*

він зможе усвідомити чисту об'єктивну сутність певного предмета чи явища, досягнути стану єдності з довкіллям. А досягнення такого стану можливе завдяки плеканню „порожнечі й тиші (спокою)”: 夫虚静恬淡寂寞无为者，天地之平而道德之至。。。万物之本也 *Порожнеча і спокій, відсутність образів і діянь – ось основа Неба й Землі, межа дао і де... корінь усього суцього* („Чжуан-цзи”, із розд. 13 „Небесне дао”, «天道»: [2, с. 138]). Таким чином, коли митець перетворюється в об'єкт власного змалювання, він здатен якомога глибше проникнути в його сутність і передати її. А останнє, як відомо, найбільше цінувалося в мистецтві.

Подібним баченням зумовлений основний спосіб художнього зображення дійсності у східній, зокрема китайській, літературі – метафора (а також метонімія як її частинне явище), коли два предмети чи субстанції зливаються, переплітаються, і через висвітлення характерних рис одного з них стає можливим показати сутність іншого. Приклади поезій, наведені у нашій розвідці, рясніють подібними тропами.

Вирватися із зачарованого кола мирського життя – ось центральна світоглядна проблема Су Ши. Життя пролітає, минає, мов сон, а смерть – то Велике Повернення (大归). Знаменно, що Чжуан-цзи лише раз говорить про нього у своєму трактаті: 纷乎宛乎，魂魄将往，乃身从之，乃大归乎！ [*Життя*] *розпорошується, звивається, душі хунь і по відлітають, тіло – слідом за ними, і тоді – Велике Повернення!* (із розд. 22 „Як знання гуляло на Півночі”, «知北游»: [2, с. 199]). За традиційними китайськими уявленнями, людина мала дві душі, одна з яких (душа розуму 魂) з її смертю відлітала на небо, а друга (душа тіла 魄) залишалася і гинула разом із плоттю. Інший апологет даосизму, мудрець Ле-цзи (VII ст. до н.е.), додає: 古者谓死人为归人。夫言死人为归人，则生人为行人矣。У *давнину померлого називали „таким, що повернувся до початку”*. Цим самим давали зрозуміти, що *живі – мандрівці у цьому світі* (із розд. 1 „Небесна доля”, «天瑞»: [2, с. 293]). Про Велике Повернення Су Ши не говорить прямо – як правило, про нього свідчить один лиш ієрогліф 归 *повертатися*. Наприклад, у *ци* на мотив „Пісня річкової мелодії” («水调歌头») автор оповідає про своє бажання осідлати вітер і повернутися до Неба, до небесного спокою (我欲乘风归去). Коріння образу „верхи на вітрі” (乘风) лежить у даосизмі: так, коли Ле-цзи повністю перейняв мистецтво свого вчителя Старого Шана і товариша Бо Гао-цзи, то повернувся додому, осідлавши вітер (див. „Ле-цзи”, розд. 2 „Жовтий володар”, «黄帝»: [2, с. 300]). Ієрогліф 归 *повертатися* у поезії Су Ши найчастіше зустрічається у сполученні 归来 або 归去, що вносить додаткові конотації: у першому випадку йдеться про повернення до начал усього суцього, щоб знову прийти до власної сутності, а в другому – про відхід із мирського світу назавжди (归去).

Велике Повернення в даоській традиції кореспондується з порожнечою (空), з „нічим” (虚): 或始则实，莫为则虚。有名有实，是物之居；无名无实，在物之虚。 *Те, що здійснює, – це суще, те, що не діє, – це порожнє. Те, що має ім'я і сутність, перебуває серед речей; те,*

що не має ні імені, ні сутності, – в порожнечі між речами („Чжуан-цзи”, із розд. 25 „Цзєян”, «则阳»: [2, с. 231]). Ці концепції узгоджуються із принципом недіяння, якого дотримувався і Су Ши. Отже, недіяння – це „порожнє”, яке веде до Великого Повернення. Тому здійснення не діяння (为无为) – істинний шлях до правильного земного і позаземного буття. Подібні ідеї, втілені Су Ши у життя, наявні у його прозових творах із філософськими вкрапленнями.

Для висловлення своїх мрій та ідеалів Су Ши звертається до даоського символу журавля – на цьому птахові мандрували безсмертні: 绵绵不绝微风里, 内外丹成一弹指。人间俯仰三千秋, 骑鹤归来与子游 У безперервному вітерці, за допомогою внутрішньої та зовнішньої алхімії стати швидкою миттю. У світі, між людей, як піднімеш та опустиш голову – три тисячі осей; осідлати б журавля, щоб повернутися і з вами мандрувати (з вірша „Проводжаю даоса Цзяня, який повертається в гори Лу”, «送蹇道士归庐山»). Намагаючись повністю відійти від мирського світу, поет розглядав можливості застосування даоської алхімії і тому багато експериментував. Алхімія – плекання безсмертя – поділялася на внутрішню (内丹) та зовнішню (外丹); перша передбачала перетворення в безсмертного і вознесення на небо за допомогою власних ресурсів, а саме життєвої сили 精, енергії 气 та духу 神, а друга – завдяки пілюлям безсмертя, які виготовляли зі свинцю, ртуті та інших „зовнішніх” мінералів. Су Ши мріяв про те, щоб позбутися тлінної тілесної оболонки, а потім, осідлавши журавля, піднятися в небо. У такий спосіб, був переконаний поет, цілком можна досягти дао у всій його безмежній красі й здобути абсолютну свободу особистості.

Нижче розглянемо кілька віршів Су Ши у жанрі 词, де яскраво виявляється його бачення одвічної проблеми життя і смерті.

Поезію на мелодію „Місто біля річки” («江城子») Су Ши написав у 38-річному віці (1075), через десять років після смерті дружини Ван Фу – щоби пом’янути її. На початку вірша йдеться про безмежну прірву між життям та смертю: 十年生死两茫茫。Десять років життя й смерть – обоє безбережні. Підтекст: ми вже десять років у двох світах життя й смерті, і ніхто з нас не знає, як там інший. Тут Су Ши дещо відходить від власного традиційно даоського бачення життя (короткочасне, мов сон): коли проживаєш його, воно здається безмежним, проте насправді – проминає миттєво, мов сон. Поет передбачає, що при зустрічі покійна дружина може не впізнати його: 纵使相逢应不识, 尘满面, 鬓如霜。Туди-сюди поневіряюся, коли зустрінемось – ти не впізнаєш, пил покриє лице, на скронях – іній. Тут, як вважають китайські дослідники, алегорично мовиться про вибоїсту чиновницьку дорогу в житті [4, с. 106]. Пил (尘) також має значення: 人间 на світі, між людей, 世俗 світський, земний [3, с. 173], проте критики тлумачать цей рядок як гіркота життя [5, с. 48]. Таким чином, укрите пилом обличчя може бути образом того, що метушливе життя затуляє справжню особистість автора, виступаючи на передній план.

У першому рядку другої частини вірша згадується сон: 夜来幽梦忽还乡。Ніч прийшла, глибокий (або ж: спокійний, таємничий,

прихований) сон, [ніби] раптом повернувся на батьківщину. Спостерігаємо традиційну для східної поезії констатацію фактів (сон не приснився, він просто є, існує), а не зображення їх у динаміці. Ця особливість художнього змалювання покликана спонукати читача до осмислення стану речей у спокої, а це, у свою чергу, має допомогти осягнути їхню сутність. Далі у вірші поет описує те, що нібито бачить уві сні, проте це – дії повсякденного життя. Отже, й тут переплітаються сон і ява – автор не розмежовує їх, а навпаки, поєднує в одне нерозривне ціле. Можна стверджувати, що смерть дружини послужила своєрідним каталізатором поетових онтологічних уявлень, вона стала наочним прикладом єдності життя і смерті – і сну як прояву цієї єдності.

У поезії на мелодію „Сі цзян юе” («西江月», 1079 р.) поет описує свої враження, які справила на нього кумирня Піншань (平山堂). Вона була побудована 1048 р. у м. Янчжоу (сучасна провінція Цзянсу) при губернаторі Оуян Сю (1007–1073) і належала до буддійського Храму Великого Просвітлення (大明寺). Оскільки кумирня стояла на вершині, звідки відкривався прекрасний краєвид на гори Цзяннані, її так і назвали: Кумирня Спокійних Гір. Закарбовані на стіні вірші-діалог поетів Оуян Сю, майстра *ци* і вчителя Су Ши, та Лю Юань-фу наштовхнули автора на роздуми про швидкоплинність людського життя. Так, у другому рядку вірша він вживає ієрогліфи 彈指, що є буддійським символом на позначення швидкоплинності будь-чого, в цьому випадку – життя. Ієрогліфи 仙翁 божественний старець (йдеться про Оуян Сю) асоціюються із даоськими безсмертними духами. Наприкінці поезії Су Ши вживає алюзію на улюблений трактат „Чжуан-цзи”, стверджуючи, що життя – це сон. Проте ця алюзія, так би мовити, подвійна: поет використав рядок відомого танського автора Бо Цзюй-і (772–846) із вірша „Сам собі співаю” («自咏»): 百年随手过, 万事转头空。Сто років швидко (миттєво) минуть, тисячі справ, повернеш голову – а там порожнеча. Су Ши не згоден із Бо Цзюй-і: 休言万事转头空, 未转头时皆梦。Не говоріть, що тисячі справ, повернеш голову – а там порожнеча; навіть не повертаючись, [розумієш:] усе – сон. Цей рядок із вірша Су Ши свідчить про виняткову мудрість поета: якщо Бо Цзюй-і лише наприкінці життя зрозумів цю просту істину, то Су Ши – уже в 42-річному віці. Спостерігаємо переплетення у вірші вчень Будди та Лао-цзи: життя – це майя, марево (буд.), і життя – сон, марення, що розумієш лише тоді, коли воно майже промайнуло (даос.). Су Ши вдало поєднав постулати обох релігійно-філософських учень, про що свідчать і вищенаведені образи.

Таким чином, поетична філософія Су Ши ґрунтується на даоському постулаті про скороминущість життя, його подібному до сновидіння проминанні, а отже, передбачає неприпустимість надмірної печалі й страждання з приводу усіляких труднощів та перипетій. Принцип єдності у процесі творчості суб'єкта (митця) і об'єкта змалювання, що базується на даоському постулаті про неподільність усього суцього, виявляється і в поезії Су Ши. Майстер гармонійно поєднує багато в чому схожі даоські й буддійські уявлення, переплітаючи їх із конфуціанськими, пов'язаними з

буттям людини та її праведним Шляхом (*дао*) в суспільстві. Усвідомлення необхідності досягнення Великого Повернення до начал та первісної всеохопної порожнечі, яким закінчується земне існування людини, також віддзеркалилось у поезії, прозі та філософських трактатах Су Ши. Останнє кореспондується з даоським постулатом „життя – це сон” (Чжуан-цзи); таке бачення дихотомії „життя / смерть”, підтверджене реаліями з життя поета (смерть дружини та наложниці тощо), знайшло свій вияв у низці творів митця.

1. Васильев Л.С. Проблемы генезиса китайской мысли / Л.С. Васильев. – М., 1989. – 312 с.
2. Чжуан-цзы. Ле-цзы / пер. с кит. В.В. Малявина. – М., 1995. – 440 с.
3. *Gudai hanyu cidian* (Словник давньої китайської мови). – Beijing : Shangwu yinshuguan, 1998. – 2087 р.
4. *Song ci jingdian* (Класичне зібрання сунських *ци*) / ed. by Shi zhe-cun and Chen Ru-jiang. – Shanghai : Shanghai shudian chubanshe, 1999. – 435 р.
5. *Tang Song ci yibai shou* (Сто танських і сунських віршів *ци*) / ed. by Hu Yun-yi. – Shanghai : Shanghai guji chubanshe, 1979. – 156 р.

Аннотация

Освещены особенности онтологического мировоззрения известного китайского поэта эпохи Сун Су Ши (1037–1101) и его отражения в поэтических произведениях. Прослеживается влияние на философское мировосприятие поэта, а именно на его видение дихотомии „жизнь / смерть”, традиционного религиозно-философского учения даосизм, в частности одного из его основополагающих трактатов „Чжуан-цзы”. Осуществляется анализ ряда поэзий Су Ши в жанрах ши и ци с определением ключевых даосских образов.

Ключевые слова: *Су Ши, поэзия ши и ци, онтологическое мировоззрение, дао, Великое Возвращение, даосизм, конфуцианство, пустота, недеяние.*

Summary

The article is devoted to the peculiarities of ontological world-view of the well-known Chinese poet of Song period Su Shi (1037–1101) and its reflection in poetic works. The influence of traditional religious-philosophical doctrine Taoism, in particular one of its fundamental treatises „Zhuang-zi”, on Su Shi’s philosophical perception of the world, namely on his vision of dichotomy of „life / death”, has been retraced. The analysis of some Su Shi’s poems in shi and ci genres, with determination of the key Taoist images, has been made.

Key words: Su Shi, poetry shi and ci, ontological world-view, tao, Great Returning, Taoism, Confucianism, emptiness, non-doing.

Стаття надійшла до редколегії 7.10.2010 р.